

Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2010. – Вип. II. – С.37-40.

УДК 904 (477.82) (1-24)

Віктор Баюк

Нові матеріали досліджень передмість княжого Луцька

У статті комплексно публікуються матеріали польових досліджень на околицях Луцька у 2008-2009 роках. Висвітлено основні здобутки Луцької, Рованцівської та Жидичинської рятівних археологічних експедицій ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України звітного періоду. На основі викладених матеріалів робиться спроба простеження ролі околиць у процесі становлення Луцька як феодального міського центру.

Ключові слова: сільськогосподарська округа, околиця, поселення, городище.

Впродовж польових сезонів 2008-2009 рр. Волинською філією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України

та Дочірнім підприємством «Волинські старожитності» ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України були проведені рятівні археологічні розкопки в околицях та передмістях Луцька, зумовлені поступовою розбудовою сучасного міста. Працювали Луцька, Рованцівська та Жидичинська рятівні археологічні експедиції (керівник О.Є.Златогорський, наукові співробітники С.Д.Панишко та В.Г.Баюк), закладено сім суцільних розкопів та дванадцять траншею, загалом досліджено 332 кв.м.площі. Результати робіт здані у формі звітів до наукового архіву Інституту археології НАНУ, подані до друку колективом авторів у спеціалізовані видання (журнал «Археологія» та «АДУ») а також апробовані в наукових збірниках та матеріалах конференцій ^{1,2,3}, однак комплексна доповідь готується вперше.

В червні 2008 року Луцька рятівна археологічна еспедиція працювала в історичному районі Яровиця, який займав корінний берег однойменної правої притоки р.Стир, на єдиній не забудованій ділянці відведеної для будівництва площі.

Забудова ділянки зумовила важкі умови робіт, культурний шар був значно пошкоджений внаслідок господарських робіт, проте вдалося дослідити *Споруду №1* Києво-Руської доби.

Споруда №1 виявлена в квадратах Б,В,Г-4,5 на глибині 0,9 м від рівня сучасної денної поверхні. Вона мала підпрямокутну в плані форму з розмірами 1,8х1,1 м і висотою стінок 0,2-0,25 м від рівня долівки і була орієнтована кутами по сторонам світу. Стінки та частково долівка споруди у південній та південно-східній частинах знищені шлаковою ямою. Долівка рівна, підмазана глиною і добре утрамбована. У зруйнованій південно-східній частині споруди було простежено фрагменти печини та округлу в плані стовпову яму діаметром 0,22 м і глибиною 0,16 м, заповнення якої було насичене попелом та вугіллям.

Заповнення споруди складав гумусований суглинок з фрагментами гончарної кераміки двох типів.

До першого типу відносяться фрагменти горщиків загальноруського типу, в яких вінця завершуються валиками. Шийка деяких представлених посудин дуже низька і відігнута на зовні майже під гострим кутом. Кераміка переважно білоглиняна, виготовлена з світлої вимуленої глини, однак зустрічається сіроглиняна та темна. У глиняному тісті цієї кераміки присутня домішка піску. На зламі представлені фрагменти однорідні, часом трикольорові. У більшості випадків вони були орнаментовані врізними горизонтальними паралельними лініями, які наносились на плічка горщиків, однак зустрічається поєднана хвиляста та паралельна орнаментация та неорнаментовані фрагменти. Однотипна до описаної кераміка часто зустрічається під час досліджень Луцька та приміських поселень.

До другого типу відноситься верхня частина білоглиняної волинської амфори з вертикальним гофрованим із-зовні вінчиком діаметром 11,5см, на внутрішньому боці якого помітні чіткі сліди доліплювання вінчика до вже готового тіла амфори. Верхня частина тулуба амфори орнаментована врізним хвилястим орнаментом. Фрагмент на зламі вінчика трикольоровий, а стінок – однорідно білий, що вказує на неоднорідність випалу окремих частин амфори. У тісті значна домішка вапняку. Кераміка такого типу була виявлена С.Терським під час дослідження урочища Пристань та валу

дитинця давньоруського Лучеська, С.Панишком у літописному Любомлі.

Судячи з технологічних особливостей переважаючої частини виявлених у споруді вінчиків та складу глиняного тіста, вона відноситься до давньоруського періоду і датується за аналогією кераміки XIII ст.

Розкопки 2008 року в означеному районі дали новий науковий матеріал для дослідження як давнього приміського району Яровиця так і для розуміння поселенської структури Лучеська Великого у період, синхронний досліджуваним об'єктам. Дослідження археологічного шару періоду Київської Русі з 1930-х до останніх археологічних розкопок дають можливість констатувати, що в урочищі Яровиця над берегом річки Сапалаївки в означений період існувало довгочасове поселення⁴. Археологічні дослідження на території багат шарового поселення урочища «Гнідавська Гірка» проводились Рованцівською рятивною археологічною експедицією. Урочище «Гнідавська Гірка» займає високий лівий корінний берег р.Стир, обмежений із півночі і північного сходу – заплавою, з півдня – приватною забудовою, а із заходу – допливом р.Стир – річкою Рудка (Жидувка, Гнідава). Край берега інтенсивно розорюється вже впродовж 40 років, на сьогоднішній день на території пам'ятки майже 50% займає забудова, площа ж самого поселення складає близько 25 000м². Роботи на унікальному для історії Луцька поселенні були розпочаті ще Яном Фіцке у 1930-х роках⁵, і з перервами тривають донині.

У сезоні 2008 року тут закладено Розкоп №9 (послідовність збережено) та Траншею №1, досліджено 96 кв.м. площі, на якій виявлено різночасові об'єкти:

Житло № 8 мало підовальну у плані форму, з добре вираженими північно-західним та південно-західним кутами, розмірами 3,70х3,20 м і висотою земляних стінок 0,40-0,80 від рівня долівки. У південно-західному куті житла досліджено сильно зруйнований опалювальний пристрій (піч). Залишки від неї збереглися у формі «стовпа» зі збитої глини, печини, шматків вугілля і землі на висоту 0,96 м від рівня долівки. Східну частину напівземлянки займало підвищення висотою 0,40 м від рівня долівки шириною 1,9 м по лінії квадратів 3-4 і довжиною 1,4 м

по лінії квадратів Г- Д, очевидно, залишки лежанки. У північно-західному куті житла знаходився виступ неправильної прямокутної форми розмірами 0,21х0,23 м при висоті 0,11 м від рівня долівки – очевидно, сліди прилавка, його долівка була вкрита сумішшю вапняка і глини товщиною до 4 см та дуже добре утрамбована.

Заповнення житла складав темно-сірий гумус з домішками вапняку. В ньому було виявлено незначну кількість фрагментів ліпної кераміки, великі шматки вапняку, пташині кістки, річкові ракушки.

На долівці житла було знайдено два уламки ліпного посуду, ще чотири – після розбирання залишків опалювальної споруди. Всі фрагменти – без вінець, поверхня шорстка, світло-коричневого та цеглистого кольору від повторного випалу. Випал нерівномірний, в тісті є домішки жорстви та шамоту. Орнаментований такий посуд зображеннями у вигляді комбінацій з врізаних прямих та хвилястих ліній. За аналогією він відноситься до раннього етапу культури типу Лука Райковецька VIII-IX ст.

У заповненні житла було виявлено також три індивідуальні знахідки: дві кістяні проколки та залізний ніж.

Житло № 9 мало овальну в плані форму з добре вираженими північно-західним та північно-східним кутами, розмірами 3,65х3,05 м і висотою земляних стінок 0,30 м від рівня долівки. Глинобитна піч була збудована у північно-західному куті житла, вона підковоподібна у плані, під тиском землі набула овальної форми, розмірами 1,20х1,40 м, висотою збережених стінок 0,57 м. Черінь овальний у плані, розмірами 1,05х0,90 м. Челюсті печі повернуті на схід.

Заповнення житла складав темно-сірий гумус, в якому було виявлено незначну кількість фрагментів гончарної кераміки «курганного типу». Зокрема, фрагмент верхньої частини гончарного горщика, з манжетоподібним вінчиком; фрагмент стінки гончарного горщика, орнаментований зигзагоподібними врізними лініями і поверхнею світлого кольору та фрагмент стінки гончарного горщика, орнаментований паралельними врізними лініями та хвилястою ланцюгоподібною лінією Житло датується IX – початку X ст ⁶.

Розкопки 2008 року на території урочища «Гнідавська Гірка» підтвердили багат шаровий характер пам'ятки, інтенсивність заселення її в епоху неоліту, кінця бронзи – початку раннього заліза, ранньослов'янського і давньоруського часу і перспективність археологічних досліджень на наступні роки.

Результати досліджень наводять на думку про тяглість поселення літописних волинян на території урочища від VII до X (а можливо і довше) століть. Залюдненість цієї території у визначений час сприяла, беззаперечно, і виникненню Лучеська ⁷.

У зв'язку із будівельними роботами Жидичинською рятівною археологічною експедицією у 2008 році були проведені дослідження на високому правому корінному березі річки Стир за 0,6 км на північний схід від городища, що є залишками літописного Жидичина, та за 0,1 км на схід від Миколаївського монастиря, згаданих у літописі в 1227 році ⁸.

В ході археологічних робіт досліджено 56 кв. м площі. У процесі розкопок *Споруда №1* (досліджена частково) була зафіксована на рівні -- 0,6 м від рівня сучасної денної поверхні у квадратах А—2,3. Судячи із невеликої збереженої стінок котловану 0,35 -- 0,4 м від рівня долівки. Долівка рівна, утрамбована. Споруда була орієнтована кутами очевидно по сторонам світу. У дослідженому східному куті споруди простежувались ознаки наявності у ній опалювального пристрою у вигляді обпаленої ділянки долівки з нечіткими обрисами. Заповнення споруди складав темно-жовтий супіщаний ґрунт, в якому містились численні фрагменти гончарної кераміки, які у переважній більшості за формою вінець датуються XII—XIII століттями. Серед них виділяються фрагменти товстостінної білоглиняної посудини частково вкритої зеленою поливою із внутрішнього боку та по вінчику зі старанно оформленим отвором розміром 3,0х2,5 см. Цікаві також знахідки двох повністю збережених донець гончарних горщиків із з клеймами у вигляді правильного хреста із заломленою однією з його сторін.

Споруда №2 мала овальну в плані форму розмірами 3,2 х 2,4 м. Висота її вертикальних земляних стінок 0,7 м від рівня долівки. Долівка споруди загалом рівна, не утрамбована, у ній трапляються невеликі овальні в плані заглиблення.

У ході виїмки заповнення споруди №2 у її північно-західній частині було виявлене велике монолітне скупчення яке складалось із глини, обпаленої глини, у тому числі і фрагментів стінок зруйнованої опалювальної споруди та гумусу. Це скупчення мало в цілому витягнуту з південного заходу на північний схід форму та увігнуту до середини верхню поверхню. Довжина скупчення – 1,25 м, ширина – 0,8 м, висота – 0,7 м. Між скупченням та стінкою споруди №2 проміжок становив 0,1 м.

Розбір тіла цього скупчення дав цікаві результати. Тут, як і у заповненні споруди було знайдено велику кількість фрагментів керамічних сопел зі слідами металургійного виробництва. Причому, чітко зафіксовано, що хоча у межах скупчення великі фрагменти сопел і не лежали компактно, проте майже всі вони мали однакову орієнтацію – розтрубом до середини *Споруди №2*.

У нижній частині скупчення на підлозі *Споруди №2* стояв цілий горщик середньо витягнутих пропорцій висотою 15,5 см. /Рис.1/. Діаметр тулуба горщика – 15,5 см, вінчика – 14,5 см. Вінчик на внутрішньому боці мав добре виражене заглиблення для покритишки. Верхня частина тулуба горщика орнаментована поздовжніми лініями, сформованими у процесі виготовлення горщика на гончарному крузі. Тісто та випал горщика високої якості, його поверхня має сірий колір. Даний горщик можна датувати XIV століттям ⁹.

Заповнення котловану споруди складав гумусований, насичений попелом супіщаний ґрунт, в якому були виявлені фрагменти гончарної кераміки, шматки шлаку та криці та керамічні сопла від горна а також дитяча іграшка - необпалена земляна кулька діаметром 4,5 см.

Кераміка із комплексу *споруди №2* за формою вінець і технологічними ознаками датується XIII—XV століттями.

Експедицією вдалось дослідити виробничо-житлову частину посаду городища, прослідкувати її тяглість та специфіку протягом XII- XIVст., що дає значні результати в питанні поселенської структури та звязку міста з околицею. Виявлена колекція сопел є унікальною для історії Волині та середньовічної України.

Дослідження літописного Жидичина були продовжені експедицією в польовому сезоні 2009 року, ділянка робіт знаходилась за 0,7 км на південний схід від згаданого вище Миколаївського монастиря. Тут розкопано 84 кв.м. площі, на якій окрім різночасового культурного шару виявлено *Господарську яму №1*.

Господарська яма №1 була зафіксована на рівні -0,6м в квадратах А 3-4. Вона мала овальну в плані форму, з розмірами

1,0х1,25м і витягнута по лінії захід-схід. Стінки ями в цілому прямовисні, ближче до дна вони розширюються. Глибина ями до рівного неутрамбованого дна становить 0,66 м, діаметр дна 1,15х1,37м. На дні ями та в нижній частині стінок зафіксовано сліди обпалу.

Заповнення ями складав сірий супіщаний ґрунт, в якому містились численні фрагменти остеологічного матеріалу, фрагмент гончарної та фрагменти ліпної керамік. Гончарна - представлена фрагментом вінчика «курганного типу» з гострим краєм. Тісто якісне, випал добрий. Датується XI ст. і міг потрапити у верхній горизонт заповнення ями з культурного шару. Основним матеріалом з комплексу була ліпна грубостінна кераміка низької якості з чисельними домішками. Фрагмент ліпного вінця з дна ями має горизонтально зрізане і ледь відігнуте назовні вінце /Рис 2,6/. Колір виробу цеглистий, у глиняному тісті значна частина домішок, випал нерівномірний. Ліпна кераміка датується за аналогією типом Лука Райковецька, а відсутність виробів підправлених на гончарному колі датує її раннім етапом – VIII-IXст.

В цілому комплекс можна продатувати раннім етапом культури типу Лука Райковецька VIII-IXст.

Привертає увагу також значна колекція клеймених денець гончарних горщиків (чотири явно видимих знака із шести знахідок гончарних денець /Рис 2,1-2/, причому два інших збереглись дуже фрагментарно), що не вперше вказує на яскраву спеціалізацію гончарів-професіоналів в окрузі досліджуваної території. У культурному шарі також знайдено фрагменти кольчатих вудил та добре збережений черешковий ніж давньоруського часу /Рис 2,3-7/.

Загалом можна зробити висновки, що поселення біля городища було досить значним і навіть на його краю, у значній віддалі від дитинця зустрічаються цікаві матеріали. Воно з'явилося у данній частині в латенський час, активно розвивалось в X-XI ст. і продовжувало існування до пізньосередньовічного часу. У період найбільшого розвитку посад був органічно поєднаний з городищем і входив до його округи ¹⁰.

Проведена робота дозволяє зробити висновки, що навколишні поселення княжого Лучеська були досить значними. Враховуючи їх різноманітну специфіку та прямі аналогії виявлених знахідок з околиць та середмістя можна стверджувати про значні економічні та культурні зв'язки міста та округи. Жителі округи, поставляючи результати своєї праці до міста були нерозривно пов'язані з міською системою.

Полевые исследования памятников археологии в окрестностях Луцка

в 2008-2009 годах

В статье комплексно печатаются материалы полевых исследований на окрестностях Луцка в 200-2009 годах. Отражены основные достижения Луцкой, Рованцевской и Жидиченской спасательных археологических экспедиций ДП «НДЦ «ОАСУ» ИА НАН Украины отчетного периода. На основе изложенных материалов делается попытка прослеживания роли околлиц в процессе становления Луцка как феодального городского центра.

Ключевые слова: Сельськохозяйствена округа, околиця, поселення, городище.

The field researches of places archaeology are in the fence surrounding villages of Lutsk in 2008-2009 years.

In the article materials of the field researches are complex printed to fence surrounding villages of Lutsk in 2008-2009 years. Basic achievements of Lutsk, Rovantsivska and Jidichinska saving archaeological expeditions of DP «NDC «OASU» IA NAN of Ukraine of covered period are reflected. On the basis of the expounded materials the attempt of tracing of role of fence surrounding villages is done in the process of becoming Lutsk as feudal municipal center.

Key words: Agricultural neighbourhood fence surrounding village settlement site of ancient settlement.

1.Златогорський О.Є., Панишко С.Д., Баяк В.Г. Польовий археологічний сезон 2008 року на Волині. Волинський музей: історія і сучасність. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 19-20 травня 2009р.-Луцьк-Колодяжне,2009. С.375-380.

2.Златогорський О.Є., Баяк В.Г. Про результати рятівних археологічних досліджень на багатшаровому поселення в урочищі «Гнідавська Гірка» 2008 року. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Ювілейний випуск присвячений 70-річчю М.М.Кучінка. // За ред. С.В.Гаврилюк.-Луцьк:, «Вежа», 2009,390с.,іл. С.73-79.

3.Баяк В.Г. Дослідження північного передмістя Луцька у 2008-2009 роках. Західне Полісся: історія та культура. Науковий збірник. Випуск III.//Редактор А.Українець.-Рівне: Видавець О.Зень, 2009.-160 с. : 49 іл.. Ст.9-13.

- 4.Златогорський О.Є. Звіт про результати археологічних досліджень на багатошаровому поселенні в урочищі «Яровиця» міста Луцька 2008 року. Науковий архів ІА НАНУ.
- 5.Фіцке Я. Цьогорічні археологічні дослідження на Волині // Археологічна спадщина Яна Фіцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С.99-100
- 6.Златогорський О.Є., Баюк В.Г. Про результати рятівних археологічних досліджень на багатошаровому поселення в урочищі «Гнідавська Гірка» 2008 року. С.75.
- 7.Златогорський О.Є. Звіт про охоронні археологічні дослідження проведені в 2008р. на багатошаровому поселенні в урочищі «Гнідавська Гірка» село Рованці Луцького району. Науковий архів ІАНАНУ 2009/1.
- 8.Полное собрание русских летописей .- Ипатьевская летопись.-М.:Изд-во восточной литературы, 1962.-Т.2.-938 с.
- 9.Златогорський О.Є. Звіт про результати археологічних досліджень у с. Жидичин поблизу Луцька 2008 року. Науковий архів ІА НАНУ
- 10.Златогорський О.Є. Звіт про результати археологічних досліджень у с. Жидичин поблизу Луцька 2009 року. Науковий архів ІА НАНУ.